№ 141 Օգոստոսի 14 (26) 1880 Օգոստոսի 14 (26) № 141

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի։ Առանձին համարները 5 կոպէկով։

—

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

—

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

—

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

—

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երկու սկզբունքներ.— Ներքին տեսութիւն. Նամակ Երևանից. Ներքին լուրեր.— Արտաքին տեսութիւն. Հայկական խնդիր և Թիւրքիա. Մի քանի նկատողութիւններ.— Յայտարարութիւններ.— Բանասիրական. Կրօն և ազգութիւն.

ԵՐԿՈՒ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ

—

Ամեն թշնամուն, ամեն հակառակ կուսակցութեանը, չը նայելով որ ատելով ատում էք նրան, կարելի է յարգել, եթէ նա յաջորդաբար է վարվում իր սկզբունքների մէջ, ինքն իրան չէ հակասում, ինքն իրան յարգում է։

Կրօնական ասված վէճի մէջ մեր հակառակորդները, որոնք ջանում են ժողովրդի առջև ձևանալ ազգի բոլոր առանձնայատկութիւնների պաշտողներ և պաշտպաններ, եթէ ճշմարիտ իրանց բոլոր ասածների, իրանց պաշտպանած սկզբունքների մէջ յաջորդաբար վարվէին, կօնսէկվենտ լինէին, ինչքան էլ մարդը նրանց դիմադրէր ու հակառակէր, այնու ամենայնիւ ստիպված կը լինէր յարգել նրանց։

Բայց երբ որ մի ախոյեան, իր միտքը ապացուցանելու համար, իր հակառակորդին վնասելու համար, դիմում է ստութեան, բամբասանքին, սուտ լուրերին, ճշմարտութեան յեղաշրջելուն, երբ իր հակառակորդին յաղթել ուզենալու համար, պատրաստ է ամեն միջոցներով հերքել ոչ թէ միայն իր հակառակորդի ասածները և անպատճառ նրա բոլոր ասածներին հակառակն ասել, բայց և իրան թոյլ է տալիս իր թշնամուն իբր թէ յաղթելու համար, ուրանալ իր առաջ պաշտած սեփական պրինցիպներից գլխաւորները,— այն ժամանակ այլ ևս ոչինչ յարգանք չէ կարելի զգալ դէպի այդ տեսակ ախոյեանը։

Այն ժամանակ մարդը կատաղի ատելութեան տեղ ակամայ սկսում է զգալ ամենախոր արհամարհանք դէպի իր հակառակորդը։

Այսպէս և պատահել է մեզ հետ մեր հակառակորդների վերաբերութեամբ։

Մի ժամանակ մեր հակառակորդները հայոց ազգի օրգանական գոյութեան սկզբունքները համարում էին կրօն, հայրենիք ցեղ և լեզու, ի հարկէ կրօնին առաջին տեղը տալով այդ ազգային գործիչների շարքում։

Մենք պատմական կերպով ապացուցինք «Տարրական մտքեր» վերնագրով յօդուածների մէջ, բերելով օրինակներ ոչ թէ միայն հայոց, բայց և այլ ազգերի պատմութիւնից, որ ազգութիւնը շատ անգամ շարունակում էր գոյութիւն ունենալ, մինչև անգամ վերանորոգվում էր որպէս ազգութիւն, չը նայելով որ կրօնը մի կամ շատ անգամ փոխած լինէր, բայց միշտ կորչում էր որպէս ազգութիւն, երբ կորցնում էր հայրենիքն ու մայրենի լեզուն, չը նայելով որ կրօնը պահպանած էլ լինէր։

Ինչ պէտք էր պատասխանել այդ ակներև ճշմարտութեանը։ Հայհոյանքները շատ համոզեցուցիչ չեն... Իսկ ահա պէտք է յեղաշրջել ճշմարտութիւնը, պէտք է ասել, որ մենք քարոզում ենք կրօնափոխութիւն, թէև այդ բանը մեր մտքումն էլ չը կար։

Բայց այդ էլ բաւական չէ։ Երևի նոյն հակառակորդները շուտով հասկացան, որ այդ նենգաւոր միջոցով չեն կարող մոլորեցնել ամբոխը, որ արդէն մոտաւորապէս բաւական արթնացած է և որ այնքան միամիտ չէ, որ նրան կարելի լինէր մոլորեցնել այդ տեսակ մանկական խաղով....

Իսկ ահա այդ հակառակորդները նոր ընթացք են բռնում։ Նրանք սկսում են այրել ինչ որ պաշտում էին, ոչնչացնել ինչ որ տարիների ընթացքում անմատչելի, սուրբ էին համարում, ազգութեան գոյութեան համար գլխաւոր պրինցիպներ էին համարում։

Ի՞նչ աղաղակներ կարձակէին մեր հակառակորդները մի քանի տարի սրանից առաջ, եթէ մէկը

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆ ԵՒ ԱԶԳՈՒԹԻՒՆ

—

I

Ինչպէս յայտնի է եզուիտները աքսորվեցան Ֆրանսիայից. կարծեմ այդ աքսորված եզուիտներից մինը եկաւ այստեղ և այժմ Կօջօրումն է ապրում....

Նորերումս տպվեցաւ «Մեղու Հայաստանի» լրագրում մի յօդուած Գ. Ե. ստորագրութեամբ, Կօջօրից գրած, որ կատարելապէս շնչում է եզուիտական ոգով։

«Մեղուի» խմբագրութեան կարծիքով այդ յօդուածը վերջնական վճիռ է տալիս այն պօլէմիկային, որ իբր թէ ծագել է «Մշակի» և «Մեղուի» մէջ կրօնափոխութեան խնդրի առիթով։

Նախ պէտք է ասենք, որ մենք ոչինչ պօլեմիկ չենք ունեցել և դիտաւորութիւն էլ չունենք բանալ «Մեղուի» հետ, ապարդիւն համարելով որ և է բանակռիւ մի լրագրի հետ, որ ազնիւ կերպով բանակռուել չը գիտէ, այլ միշտ սովորութիւն ունի յեղաշրջել ճշմարտութիւնը։ Երկրորդ՝ մեր յարուցած խնդիրը ազգային միութեան խնդիր էր և ոչ թէ կրօնական միութեան։ «Մշակը» մի խօսք անգամ ասած չէ կրօնափոխութեան մասին։

Մենք ասեցինք. ազգը բաղկացած է այլ և այլ դաւանութիւններից, այդ բոլոր դաւանութիւններին պատկանող հայերը պէտք է միանան ազգութեան մէջ. կրօնը մի ազգի, մի ցեղի, մի ազգութեան, որ ունի իր հայրենիքն ու մայրենի լեզուն, չէ կարող ընդհանուր ազգային յատկանիշ լինել. կրօնը մարդու անհատական անբռնաբարելի համոզմունքի արդիւնք է։ Մի ազգ կարող է ազգութիւն կոչվել երբ ունի ընդհանուր հայրենիք և ընդհանուր ազգային, մայրենի լեզու, չը նայելով որ այդ ազգի այլ և այլ անդամները այս կամ այն դաւանութեան են պատկանում։

Եւ մանաւանդ Թիւրքաց հայերի համար այս րոպէիս անհրաժեշտ էր հասկանալ այդ ճշմարտութիւնը, երբ Թիւրքաց Հայաստանը որպէս մի ամբողջ մարմին, պէտք է ստանայ բարենորոգումներ, ձգտում է ստանալ ինքնավարութիւն։

Թիւրքաց Հայաստանին խոստացված վերանորոգութիւնը չէ վերաբերվում միմիայն հայոց ազգի այն մասին, որ լուսաւորչական կրօն է դաւանում, այլ առհասարակ հայերին է վերաբերվում, ոչ թէ այս կամ այն երկրում ցրված հայերին, այլ Թիւրքիայի այն երկրին, որ հայերով է բնակեցրած, այսինքն Թիւրքաց Հայաստանին։ Եթէ այդպէս է, ժամանակ է մոռանալ լուսաւորչական, կաթօլիկ, բողոքական, յունադաւան ու մահմետական հայերի մէջ եղած խտրութիւնը և նրանց փոխադարձ ատելութիւնը, ժամանակ է վերջապէս որ լուսաւորչականները, այսինքն ազգի մեծամասնութիւնը, դադարեն իրանց այլակրօն եղբայրներին հալածելուց և ճանաչեն Հայաստանի բոլոր հայերին, ինչ կրօնին և պատկանէին նրանք, հաւասար քաղաքացիական իրաւունքը մասնակցելու իրանց դպրոցական և ազգային հաստատութիւնների մէջ։

Օրինակ, մինչև որ Կ. Պօլսի հայոց ազգային ժողովի մէջ, կամ Վանի, Էրզրումի և ուրիշ գաւառական ազգային հայոց ժողովների մէջ կընտրվեն միմիայն լուսաւորչական հայերը, իսկ ուրիշ կրօններին պատկանող հայերը իրանց ներկայացուցիչները չեն ունենայ,— այդ բոլոր ժողովները երբէք արժանի չեն լինի ազգային ժողովներ կոչվելու, այլ կը լինեն միմիայն կրօնական, կամ եկեղեցական ժողովներ, ազգի մի աղանդի ժողովներ։ Մինչև այն ժամանակ Եւրոպան կատարեալ իրաւունք կունենայ նայել հայերի վրա, որպէս մի աղանդի վրա, և ոչ թէ որպէս մի ամբողջ ազգութեան վրա.... Մի ազգ, որ ձգտում է մոտիկ ապագայում ինքնուրոյն վարչական և տնտեսական կեանքով ապրելու իր հայրենիքի մէջ, մի ազգ, որ նայում է իր հայրենիքի վրա, որպէս մի ամբողջ մարմնի վրա, միթէ չը պէտք է նայի և ազգութիւնը կազմող բոլոր մասերի վրա, որպէս ամբողջութեան հետ մի ազգային մարմին կազմող ամբողջ կազմակերպութեան վրա։

Գտնվեցան մարդիկ, որոնք մեզ պատասխանեցին. «Ձեր մտքերը արդար են, բայց դեռ ևս տարաժամ են, թող ազգը առաջ ինքնավարութիւն ստանայ, յետոյ քարոզեցէք այդ մտքերը»։

Բայց մենք կասենք, որ ոչ մի ազգ արժանի չէ ինքնավարութիւն ստանալու, մինչև որ չը պատրաստվի այդ ինքնավարութեանը, մինչև որ չը կրթվի կրօնական համբերողութեան և քաղաքացիական հաւասարութեան ոգու մէջ, մինչև որ կատարելապէս չիրացնի այդ քաղաքական գաղափարները։

Բաղդաւորապէս Թիւրքիայի հայ մամուլը արձագանք տուեց մեր մտքերին,— և այդ էր, ի հարկէ, մեր գլխաւոր նպատակը։ Կ. Պօլսի հայոց մամուլը սկսեց նայել հայոց խնդրի վրա ոչ թէ կրօնական տեսակէտից, այլ ընդհանուր ազգային տեսակէտից, դուրս բերեց թւանշաններ Հայաստանի ազգաբնակութեան, որոնցից երևում է թէ հայը Հայաստանում, մեծամասնութիւն է կազմում։ Մեր թղթակից Հայկակն էլ մեզ գրում է թէ՝ «ժամանակ է նայել ազգի վրա ցեղական տեսակէտից և եթէ մենք ջոկենք այլադաւան հայերին լուսաւորչական հայերից, Եւրոպան շատ տխուր գաղափար պէտք է կազմէ մեր քաղաքագիտական հանճարի վրա, այն րոպէին, երբ Թիւրքաց Հայաստանի բովանդակ ազգը պէտք է ճանաչվի Եւրոպայից, որպէս ինքնավարութեան արժանի»։ Կ. Պօլսի «Մասիս» լրագիրը աւելի հեռու էլ գնաց, նա Հայաստանի ազգաբնակութեան վրա խօսելով, սկսեց գործածել ոչ թէ միայն հայ, այլ հայաստանցի անունը։

Մինչև որ մենք այդ մտքերը յայտնում էինք, գտնվեցան խաւարասէրներ, որոնց պարագլուխը պ. Պետրոս Սիմէօնեանն է, «Մեղուի» խմբագիրը, և որոնք իրանց յատուկ խարդախութեամբ, իսկոյն օգուտ քաղելով մեր յարուցած խնդրից, ուրիշ կերպարանք տուեցին այդ խնդրին, հաւատացնելով ժողովրդին, թէ «Մշակը» քարոզում է հայերին կրօնափոխութիւն.... և ինչ կրօնափոխութիւն՝ դէպի բողոքականութիւնը։ «Մշակը» նոյնքան համակրութեամբ է խօսել և հայ-կաթօլիկների և հայ-մահմետականների և հայ-բողոքականների մասին։ Ինչից եզրափակեց «Մեղուի» խմբագիրը թէ մենք բողոքականութեանը աւելի ենք համակրում,—չը գիտենք։ Դիցուք այսպէս էլ լինէր. ազգին ինչ փոյթ մեր անձնական համակրութիւնը, մեր անձնական ճաշակը։ Մենք ազգի վրա սովորութիւն չունենք ազդել զգացմունքի միջոցով, այլ մտքի միջոցով, մենք ազգի վրա չենք բարձում մեր անձնական ճաշակը, մենք նրան յայտնում ենք անհերքելի, ժամանակակից գիտութիւնից մշակված ճշմարտութիւնը, թէ ազգը միշտ թոյլ կը լինի, ազգութիւն չի կոչվի, այլ միայն կրօնական աղանդ կը լինի. քանի որ ինքն իր ձեռքով իրան կը վնասի, իր թիւը արուեստական կերպով կը պակասեցնի, կոյր մոլեռանդութիւնից դրդված կը վիժի իրանից ազգութեան ամբողջութիւնը կազմող այս կամ այն մասը, միայն այն պատճառով, որ այդ մասը ուրիշ կրօն է դաւանում, Աստուծուն ուրիշ կերպ է աղօթում, քան թէ մեծամասնութիւնը։ Ամեն հայը պարտաւոր է հայ լինել և եթէ նա, ինչ կրօնին և պատկանելով, իրան հայ չէ անուանում, նա ազգուրաց է, նա դաւաճան է իր ազգութեան։ Իսկ ինչ կրօնի կը պատկանի այդ հայը,— այդ մեզ փոյթ չէ. նրա հաւատը ազատ է։

Մինչև որ ինքն Սիմէօնեանցը խարդախութեամբ աշխատում էր ջլատել մեր ջանքերը, որոնցով մենք կամենում էինք հաշտեցնել ազգի այլ և այլ երկպառակեալ մասերը, աշխատում էր գրգռել ամբոխի մոլեռանդութիւնը և մեր գործունէութիւնը

յանդգնէր ասել թէ հայը հայրենիք չունի, թէ հայոց լեզուն չը կայ, ընդունակ չէ զարգացման, կամ մանկական հասակի մէջն է գտնվում...

Իսկ այդ վերջին ժամանակներ ի՞նչ ենք տեսնում. միմիայն «Մըշակին» հակառակելու համար, մեր հակառակորդները այժմ պատրաստ են մերժել, ուրանալ իրանց առաջվայ ամենաթանգագին սկզբունքները....

Մի՛ որ ուշադրութեամբ հետեւել է մեր հակառակորդների վերջին տարվայ գործունէութեանը, կը տեսնի, որ նրանք միմիայն անհաշտ ատելութենից դրդված դէպի «Մշակը» սկսում են մինչեւ անգամ այդպիսի մտքեր յայտնել. թէ հայը հայրենիք չունի, թէ հայոց ազգը չունի այն կուլտուրական ոյժը, որ կլանի քիւրդերին կամ Փոքր-Ասիայի այլ աննշան ցեղերին, և ո՛վ գիտէ, գուցէ քիւրդերը ժամանակով կը հանդիսանան հայերից ուժեղ քաղաքակրթութեան մէջ, թէ խակապէս հայոց լեզու չը կայ և եթէ ամբողջ ազգը մաղես, հայերէն լաւ գիտցող հազիւ երկու երեք անձն միջից կը դուրս գան, թէ վերջապէս, հայոց լեզուն, թէև որպէս մայրենի լեզու, որպէս մանկավարժական միջոց հարկաւոր է հայ մանուկներին, բայց ինքն մանկական հասակի մէջ գտնվելով, պէտք է օգնութիւն խնդրի մի աւելի քաղաքակրթեալ, կատարելագործված օտար լեզուից, հայերին միտքը աւանդելու համար....

Եւ այդ բոլոր բաներից ոչինչ չէ նկատում հայ ընթերցողը, այնքան անսովոր է նա մտածել այն բանի վրա, որ կարդում է:

Երբ որ կատաղի թշնամութենից կուրացած հակառակորդը մինչեւ այդ աստիճան անյաջորդութեան է հասնում որ մինչեւ անգամ ինքն սկսում է ուրանալ իր առաջ պաշտած պրինցիպները, որոնց եթէ ուրիշը մի մատով անգամ դիպչէր, նա պատրաստ էր այդ ուրիշին խարոյկի վրա այրել, երբ որ, ասում ենք, հակառակորդը այդ տեսակ անամօթ անյաջորդութեան է հասնում, իր թշնամու դէմ ամեն կեղտոտ զէնք սուրբ համարելով,—այն ժամանակ մարդը ոչ թէ միայն յարգել չէ կարող իր հակառակորդին, բայց և ատել նրան անգամ չէ կարող, այլ միայն կարող է նրան արհամարհել:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

—

Յուլիսի 10

Ընդունեցէք 41 ր. նուէր յօգուտ Հայաստանի սովատանջների, որը իմ նախկին ցուցակիս շարունակութիւնն է կազմում.

Կրպակներում տուփ ման ածելու գիտաւորութիւնը, որը ինձնից անկախ պատճառներով չը կարողացայ իրագործել, պատճառ դարձաւ սրա ուշացնելուն.

Զատկի տօնին այցելութիւններից օգուտ քաղելու համար տպել տուի քանի հատ ցուցակներ և յանձնեցի մի քանի յայտնի պարոնների, սեղանի վրա ունենալու համար, որի արդիւնքը շատ աննշան եղաւ.

Շատ փոքր ուշադրութիւն էին դարձրել. գոնէ իրենց խմած մի քանի բաժակ խմիչքների և քաղցրաւենիքի գինը ստորագրվէին, էլի մի միջակ գումար կը հաւաքվէր. Բայց փորը կուշտ մարդը չէ ուզում հասկանալ թէ ինչ է զգում քաղցածը.

Պարտք եմ համարում շնորհակալութիւն յայտնել պ. Ա. Գուլամիրեանցին, ցուցակների ձրի տպագրելու համար.

Ա. Բէջօսեան 5 ր., Ս. Աղիգեան Աղհամզալուեցի 3 ր., Կ. Առաքելով 2 ր., Խ. Խաչատրեան 2 ր., Գ. Արծրունի 2 ր. Հետեւեալ 23 անձինք մէկ մէկ րուբլի՝ Հայ ոմն, փաշա խան, Ս. Գալստեան, Արամ. Վանոյ. Հայ ոմն, Հայ ոմն, Աւետիս, Արշակ, Սերգոյ, Մարտիրոս, Արտեմ, Վասակ Մադաթեան, Գ. Տէր-Դաւթեան, Մ. Շխիմեան, Ս. Ղուկասեան, Դ. Ալանեան, Յ. Գէորգեան, Խ. Տէր-Խաչատրեան, Ն. Ստեփանեան, Ե. Աբրահամեան, Ներսէս բէկ Եղեազարեան և Iорданъ Маранджевъ յոյն. Գ. Յովհաննէսեան 70 կ., Բունեաթով 50 կ., Յ. Մելքոնեան 50 կ., Ս. Աւաքեան 75 կ., Մ. Դագեսեան 50 կ., Ղ. Ղազարեան 25 կ., Գ. Աղաջանով 20 կ., Փ. Օվանէսով 20 կ., Յ. Պապիկեան 40 կ. Ընդամենը 41 րուբլի.

Թովմաս Մեհերեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

«Тифл. Объявленія» լրագիրը կարծում է, որ Թիւրքիայի հայերը այն պատճառով զինւորված խմբեր կազմեցին և սկսեցին յարձակվել քիւրդերի դէմ, որ այդ վերջինները չեն թողել տալիս հայերին իրանց արտերը հնձել, որոնք այժմ շատ առատ են, անցած սարսափելի սովից յետոյ.

—

Օգոստոսի 18-ին, ինչպէս լսում ենք, լինելու է Արծրունու թատրոնում մի հայոց ներկայացումն և կօնցերտ յօգուտ մի հայ օրիորդի որ բժշկութիւն է սովորում Ս. Պետերբուրգում. Յոյս ունենք որ ԹԻՖԼԻՍԻ հայ հասարակութիւնը անտարբեր չի գտնվի դէպի այդ բարենպատակով տուած ներկայացումն. Վերջապէս ժամանակ է մեզ համար սկսել համակրել մեր կանանց սեռի ուսման գործին, ժամանակ է հրաժարվել սպանիչ անտարբերութիւնից դէպի ամեն լուսաւոր հասարակական երեւոյթ.

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ ԵՒ ԹԻՒՐՔԻԱ

—

«Голосъ» լրագրի մէջ կարդում ենք հետեւեալ առաջնորդող յօդուածը:

Ներկայումս, երբ պետութիւնների մէջ կայացած համաձայնութիւնը յոյս է տալիս, որ Թիւրքիան կը խոնարհվի Եւրոպայի միացեալ կամքի առաջ, հարկաւոր է կենդանացնել Բերլինի դաշնագրի մեռած յօդուածները և ստիպել Բ. Դրանը, որ նա չուշացնի հանդիսաւոր կերպով իր վրա առած պարտականութիւնների կատարելը: Ինչպէս յայտնի է, Բերլինի դաշնագիրը առաջ բերեց և հայկական խնդիրը:

Դաշնագրի 61-րդ յօդուածով Բ. Դուռը պարտաւորվեցաւ առանց յետաձգելու վերանորոգութիւններ մտցնել հայերով բնակեցրած երկիրների մէջ և ապահովել նրանց քիւրդերի, չէրքեզների և այլ վայրենիների յարձակմունքներից: Չը նայելով, որ երկու տարի անցել է այն ժամանակից, երբ Բ. Դուռը հանդիսաւոր կերպով իր վրա առաւ այդ պարտաւորութիւնները, նա ոչ թէ միայն չը մտցրեց վերանորոգութիւններ Հայաստանի մէջ, այլ ձգտում էր սաստկացնել Փոքր-Ասիայի քրիստոնեաների տանջանքները: Ամենայն օր Հայաստանից սրտաճմլիկ լուրեր են ստացվում այն բռնաբարութիւնների մասին, որ անում են վայրենիները քրիստոնեայ ազգաբնակութեան հետ: Թիւրքաց կառավարութիւնը ոչ թէ միայն ոչինչ միջոց չէ գործադրում անձնաւորութեան և գոյքի ապահովութեան վերահսկման համար, այլ ընդհակառակը ուրախութեամբ կը յաւիտենականացնէր գործերի այդպիսի դրութիւնը:

Բոլոր այս ասածները հաստատվում են Բ. Դրան պատասխանով Բերլինի դաշնագիրը ստորագրող պետութիւնների ներկայացուցիչների գրութեան այն մասին, որ վերաբերում է Փոքր-Ասիայի վերանորոգութիւնների հարցին: Ինչպէս յայտնի է այդ պատասխանով Բ. Դուռը ամենից առաջ ձգտում է հաւատացնել Եւրոպային, որ Փոքր-Ասիայի քրիստոնեաների տանջանքների մասին տարածված բոլոր լուրերը անհիմն են: Այդ ստախօսութիւնը վրդովեցուցիչ է մանաւանդ այն պատճառով, որ քրդերի և չէրքեզների Հայաստանի մէջ ամենօրեայ անպատիժ կատարած բռնաբարութիւնների, կողոպուտների և սպանութիւնների մասին ստացված են ոչ

վնասակար ցոյց տալ հասարակութեանը,—այդ մեզ չէր զարմացնում. Մենք վաղուց ընտելացած էինք Սիմէօնեանցի այդ ազնիւ միջոցներին. Սիմէօնեանց իր լրագրով կարող է գոյութիւն ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ կը շողոքորթի ամբոխի ստոր զգացմունքներին, նրա անտիպաշտութիւններին, նրա կոյր մոլեռանդութեանը, նրա վատ հակումներին, նրա խաւարասիրութեանը....

Մենք հաւատացած ենք, որ նա ինքն էլ հասկանում է թէ շատ ազնիւ կերպով չէ վարվում,—բայց այսպէս վարվելը նրա նիւթական շահերն են պահանջում.... Ամբոխի մէջ դեռ կան բաւական տգէտներ, մոլեռանդներ, յիմարներ, խաւարասէրներ,—և ահա «Մեղուն» նրանց արձագանք, նրանց բերան, օրգան է դառնում, փոխադարձաբար նրանից էլ սնունդ ստանալով.

Մենք անձամբ ծանօթ էինք Մոսկվայում «Московск. Вѣд.» լրագրի խմբագրի, պ. Կատկովի հետ. Նա շատ լուսաւորված, ուսում առած մարդ է. Բայց ուրիշ բան է ազնւութիւնը. դա կրթութեան հետեւանք է. Մենք խօսում ենք լրագրական ազնւութեան մասին, մենք գործ չունենք Կատկովի մասնաւոր կեանքի ազնւութեան կամ անազնւութեան հետ. Կատկովը խօսելու ժամանակ, մի մասնաւոր շրջանի մէջ ի հարկէ չէր հիշի որ հրէան միւս մարդկանց պէս մարդ է, որ օրինակ, ռուսաստանցի հրէան ռուսաց պետութեան նոյնքան լաւ, օգտաւէտ և հաւատարիմ հպատակ է, որքան և ռուսաստանցի ռուս քաղաքացին. Երկուսն էլ ռուս երկրի քաղաքացիներն են, այն զանազանութեամբ միայն, որ մէկը քրիստոնէական կրօնին է պատկանում, իսկ միւսը մովսիսական կրօնին. Բայց այսպէս խօսելուց յետոյ, նոյն պ. Կատկովը դուրս էր գալիս փողոց, անցնում էր օրինակ Օխոտնի Րեադ ասված բազարով և պատահմամբ լսում էր, ինչպէս ռամիկներից մինը անողորմ հայհոյում էր հրէային, նրան անիծված ջհուդ անուանելով,—և ահա նոյն Կատկով, մասնաւոր շրջանում իր ասած խօսքերը մոռանալով, միւս օր գրում էր իր լրագրի մէջ մի առաջնորդող յօդուած, որտեղ հայհոյում էր հրէաներին, ձայնակցում էր ռամիկին, յայտնում էր այն միտքը թէ հրէային չը պէտք է տալ հաւասար իրաւունքներ միւս քաղաքացիների հետ. Նա այդ անում էր հետեւեալ դատողութեան վրա հիմնվելով. ամբոխի մեծամասնութիւնը դեռ տգէտ, խաւար և մոլեռանդ է, իմ ինչ գործն է նրան կրթել, նրան լուսաւորել. այդպիսով ես միայն թշնամիներ կունենամ և լրագիրս շատ քիչ բաժանորդներ կունենայ. թող բթամիտ ժողովուրդը բթամիտ մնայ, ինձ ինչ փոյթ....Բայց շողոքորթելով ամբոխի ստոր ինստինկտներին, ձայնակցելով ռամիկի կոյր մոլեռանդութեանը, ես շատ բաժանորդներ կունենամ, լրագիրս հատով էլ աւելի կը ծախվի, նա յայտարարութիւններ էլ շատ կունենայ, որովհետեւ շատ տարածված թերթ կը լինի, ուրեմն ես շատ փող կունենամ.

Ահա ինչպէս են դատում Կատկովի պէս մարդիկ. «Ճշմարտութեան, մանաւանդ տարաժամ ճշմարտութեան յայտնելը նիւթական շահ չի տալ, իսկ ժողովրդի տգիտութեան շողոքորթելը շատ շահաւէտ բան է, ուրեմն ես ընտրում եմ երկրորդ ճանապարհը. ինձ ինչ փոյթ ապագայ սերունդի անէծքը իմ յիշատակին, նրա զզուանքը իմ անունը բերանից արտասանելու ժամանակ....»

«Մեղուն» էլ մեր հայոց Կատկովն է. Նա էլ այսպէս ազնիւ է դատում. Իսկ Կատկովը իր կողմից, հետեւող է պ. պ. Գրեչի և Բուլգարինի, որոնք մի ժամանակ հրատարակում էին Ս. Պետերբուրգում «Сѣверная Пчела» (Հիւսիսային Մեղու) լրագիրը.

Մոլեռանդութեան գրգռելը, տգիտութեան շողոքորթելը, խաւարասիրութեան ձայնակցելը, հայհոյանք, բամբասանք, դաւաճանութիւն, կեղտ, աղբ, անձնական պատւին դիպչելը, ճշմարտութեան յեղաշրջելը, սուտ լուրեր հնարելը այն մարդու մասին, որ իրան թշնամի է,—ահա Սիմէօնեանցի, Կատկովի, Բուլգարինի և սրանց նման ստոր անձնաւորութիւնների, հասարակութեան այդ վնասակար առաջնորդների զէնքերը....Եւ այդ բոլորը կատարվում է, որովհետեւ շահաւէտ է....

Ուրեմն Սիմէօնեանցի վարմունքը հասկանալի է. Բայց ինչով բացատրել պ. Գ. Ե-ի յօդուածի շարժառիթը, որ նորերումս տպվեցաւ «Մեղուի» № 57 մէջ,—դժուար է ասել.

II

Նախ պէտք է ծանօթացնեմ ընթերցողին թէ ով է Գ. Ե. որ կեղծեալ կերպով իր անուան և ազգանուան միայն սկզբնական տառերն է ստորագրել իր շնորհալի յօդուածի տակ. Դա ուսում առած մարդ է, համալսարանական է, Ս. Պետերբուրգի համալսարանի իրաւաբանութեան կանդիդատ է, և այլն և այլն....

Այդ տեսակ մարդ, ի հարկէ, չէ կարող գրել առանց իր գիտութիւնը ցոյց տալու.... Եւ ինչ գիտութիւն.... Բանասիրականի առաջին բաժնում ամեն բան կայ. եւրոպական երկիրների վրա ուսումնական հարեւանցի հայեացք, էժան ազատամտութիւն, կրօնի և խղճի ազատութեան գաղափարների ծուռ ու սխալ մեկնութիւն, Բրէդլօի անգլիական պարլամենտում երդում չը տալու պատճառների բացատրութիւն և այլն....

Երկրորդ երեսից միայն Գ. Ե. սկսում է ինքնուրոյն մտքեր յայտնել....

Տեսէք ինչ գեղեցիկ մտքեր. «Եկեղեցին, ոչ մի եկեղեցին, ասում է Գ. Ե., չէ կարող արգելել կամ չարգելել կրօնի կամ խղճի ազատութեան սկզբունքը, որովհետեւ այդ սկզբունքների սրբագործումը պատկանում է պետութեանը, ուրեմն չը պէտք է էլ դիմել մի եկեղեցուն, պահանջելով որ նա ազատամիտ լինի». Ցաւում ենք որ այլ և այլ պատճառներով երկար ու բարակ այդ մասին դատել միջոց չունենք. Բայց թող լաւ մտածէ Գ. Ե., արդեօք նա ինքն չէ ամաչում որ այդ տեսակ մտքեր է յայտնում.

Թող այսքան բաւական լինի պ. Գ. Ե-ին, որ մենք չենք էլ դիմել երբէք եկեղեցուն, պահանջելով որ նա ազատամիտ և համբերող դառնայ, մենք խօսել ենք ժողովրդի հետ և նրան միշտ ուզեցել ենք համոզել որ համբերող, ազատամիտ լինի, թողնի ամեն մարդուն իր հաւատը և ամեն հայի վրա նայի հայութեան տեսակէտից.

«Մշակը» գուցէ ազգասիրական կէտից է նայում հարցի վրա, խոստովանում է Գ. Ե., բայց չէ նկատում որ պ. Ամիրխանեանի նպատակը ուրիշ է և դառնում է նրա գործիք.

Ուրեմն «Մշակը» համ ազգասիրական կէտից է նայում, համ էլ անզարգացած մանուկ է որ կուրօրէն ուրիշ մարդու ազդեցութեան տակ է ընկնում, այն էլ Ամիրխանեանցի պէս մի շահասէր մարդու գործիք է դառնում.... Չը գիտենք, թող այդ մասին դատէ ընթերցողը, ով աւելի շահասէր է. Ամիրխանեանցը, որ իր սխալ թէ ուղիղ համոզմունքի պատճառով և այդ համոզմունքի մէջ տոկուն կերպով մնալու պատճառով հայերի մէջ ապրելով զրկվում է վերջին կտոր հացից, ստիպված լինելով դէսից դէնից հաւաքված թարգմանութիւններով և գերմանական դպրոցի մէջ դասատուութեամբ ապրել, Ամիրխանեանց, որ ինչքան էլ հիմնաւոր կերպով գիտենար եօթ թէ ութ հին և նոր լեզուներ, հմուտ լինէր մանկավարժութեան, բայց բողոքական լինելով, հնար չունի ոչ մի հայոց դպրոցի մէջ մտնել, և եթէ հայերից իր հացը ստանալու լինէր, պէտք է քաղցած մնայր, Ամիրխանեանցի պէս մարդն է շահասէր, թէ Գ. Ե-ի պէս համալսարանական մարդիկ, որոնք պատրաստ են ամեն տեսակ շահերի համար օրը հինգ անգամ ծախել իրանց համոզմունքը, ամենախոր կերպով գլուխ տալ, շողոքորթել ամեն մի բթամիտ հաստափորին, միայն թէ այս կամ այն բանկի ընդհանուր ժողովի ժամանակ ձայն ստանան բանկի խորհրդի անդամ ընտրվելու համար, օտար ակցիաների վրա նստեն ու շահվեն.... Այդ տեսակ մարդիկ, որոնց խրախճանքեր քայլը, խօսքը, գլուխ

թէ միայն լրագրական լուրեր, այլ և հիւպատոսների պաշտօնական հաղորդումներ: Այդ հիւպատոսների թւումն են և անգլիականները:

«Քիւրդերի կատարած կողոպուտները և սպանութիւնները Հայաստանի մէջ, նոյնպէս և վատ վարչութեան այլ հետևանքները, իրաւացի կերպով նկատում է «Times» լրագրի թղթակիցը, այնպէս ապացուցված են, որ իւրաքանչիւր պաշտօնական փորձ նրանց ծածկելու մասին աւելի է տալիս կասկածելու, որ Թիւրքաց կառավարութիւնը մտադիր չէ եռանդոտ միջոցներ գործադրել նրանց առաջն առնելու համար:»

Նախատեսելով, որ այնտեղ վասերի լոկ մերժելը բաւական չէ, Բ. Դուռը Հայաստանի մէջ մտցնելի վերանորոգութիւնների դէմ մի ուրիշ նոյնքան որոշելի աւելի բերեց հայերի քանակութեան մասին: Նա հաւատացնում է, որ Էրզրումի, Վանի, Բիթլիսի և Դիարբեքիրի վիլայէթներում հայերը ամբողջ ազգաբնակութեան 17% են կազմում: Մի կողմ թողնելով այն հարցը, թէ ինչ յարաբերութիւն ունի այս ստատիստիկական խաբեբայութիւնը Բերլինի դաշնագրի 61-րդ յօդուածի հետ, որով Բ. Դուռը պարտաւորվում է անյապաղ տալ Հայաստանին վերանորոգութիւններ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու քրիստոնեայ ազգաբնակութեան այս կամ այն քանակութեան վրա, թողնում ենք «Times» լրագրի անկողմնապահ թղթակցին հերքել այս ստախօսութիւնը:

«Մայոր Տրոտտերի կատարած հետախուզութիւնները Էրզրումի և Դիարբեքիրի վիլայէթների մէջ, ասում է նա, այն եզրակացութեան են հասցնում, որ հայերը թւով աւելի շատ են քան թէ թիւրքերը և քիւրդերը առանձին առանձին վերցրած, թէպէտ աւելի քիչ են, քան թէ այդ երկու ժողովուրդները միասին վերցրած: Դրանից մենք կարող ենք եզրակացնել, որ հայերը ամբողջ ազգաբնակութեան 33% աւելի են և 50% պակաս: Վանի և Բիթլիսի մէջ հայերի թիւը, արժանահաւատ աղբիւրների համեմատ, նոյնքան մեծ է, իսկ Սիվասի մէջ, որ հայոց վիլայէթ չէ համարվում, մի գործին ծանօթ անձի վկայութեան համեմատ, որին դէպի հայերը կամ քրիստոնեաները կողմնապահ չէ կարելի համարել, հայերը ամբողջ ազգաբնակութեան 25% են կազմում:»

Իրական կողմից քննելով Բ. Դրան պատասխանը Հայաստանի մէջ մտցնելի վերանորոգութիւնների մասին, անկարելի է չը նկատել, որ Թիւրքաց Նախագիծը լի է անորոշութեամբ և այնպիսի հնարքներով, որոնց օգնութեամբ Բ. Դուռը միշտ կը կարողանայ Հայաստանը առաջվայ պէս անիշխանութեան բեմ դարձնել և բոլոր գիջումները ոչնչացնել: Օրինակ, խնդրի գլխաւոր կողմի, ֆինանսական վերանորոգութեան մասին Բ. Դուռը խոստանում է, որ տեղական վարչութեան ծախսերը ամենից առաջ կը ծածկվին նահանգի տուած ուղղակի հարկերից և որ այդ եկամուտի մնացորդի մի մասը կը պահվի բաւականութիւն տալու համար տեղական պահանջներին, օրինակ կրթութեան և հասարակական աշխատանքների համար: Այդպիսի վերանորոգութիւնը առանց ապահովութեան, առանց մանրացոյց լինելու հարկերը որոշելու ձևերի և հասարակական հսկողութեան վրա նրանց հաւաքելու և ծախսելու ժամանակ, նման է այն վերանորոգութիւններից մէկին, որոնցով Թիւրքիան մոլորեցնում էր Թիւրքաւէր լրագիրների միամիտ ընթերցողներին:

Վերանորոգութիւնների նախագծի միւս կէտերն էլ իրական կողմից սրա նման են: Քրէական գործերի համար երդվեալների դատարան է խոստացվում, բայց ոչինչ չէ ասվում դատարանի կազմակերպութեան և դատարանավարութեան մասին: Նոյնչափ անորոշ է և ժանդարմների հաւաքելու և կազմակերպութեան կէտը:

Անկասկած Բ. Դրան հնարած վերանորոգութիւնների այս պակասութիւնները չեն ծածկվի Բեռլինի դաշնագիրը ստորագրող պետութիւններից: Պէտք է յուսալ, որ պետութիւնների ներկայացուցիչները Կ. Պօլսի մէջ չեն ցանկանայ Թիւրքիայի գործիք դառնալ և արժանաւոր կերպով կը գնահատեն Բ. Դրան ձգտումը՝ վերանորոգութիւնների հարցը սնափոյթ կատակ դարձնել: Այսպէս թէ այնպէս Ռուսաստանի պատիւը և արժանաւորութիւնը պահանջում են, որ իր ամենասուրբ որդկերանց արիւնի գնով ձեռք բերված դաշնագրի պայմանները խստութեամբ և խիստ կատարվեն: Նոյնը պահանջում են և ռուսաց շահերը Արևելքի մէջ: Փոքր-Ասիայի քրիստոնեայ տարրը առհասարակ և մանաւանդ հայերը այդ երկիրների մէջ մեր միակ բնական դաշնակիցներ են, որոնց իրաւացի յոյսերը ներկայ դարվայ ընթացքում խաբված են և չեն իրագործված երեք անգամ, երեք պատերազմներից յետոյ: Մեր ուղղակի շահերը պահանջում են ապահովել հայերի վիճակը և վերջ դնել անիշխանական դրութեանը մեր սահմանի վրա:

ՄԻ ՔԱՆԻ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

—

Թիւրքաց բազմադիմի հարստահարութիւնները, ինչքան որ առաջ կատարվում էին, զուտ արդիւնք էին բարբարոսութեան, որոնց դէմ կառավարութիւնը շատ անգամ արգելք էր դնում. բայց այժմ նա ստացել է մի ուրիշ կերպարանք—այն է քաղաքական:

Օրէցօր հայի գրկողութիւնը, ինչից յափշտակութիւնը, սպանութիւնը, հրդեհը, սովը, ձնշումը և սոցա պէս բիւրաւոր արկածները բարդվում են և բազմապատկվում են, և դրանց բոլորի մէջ տեսնվում է Թիւրքիայի գաղտնի ձեռքը: Այդ համր կռուի մէջ նա իր ձեռքում երկու գործիք ունի, մէկը՝ վայրենի և արիւնարբու քրդերը, որոնց օգտաւէտութեան մասին նախատեսից Ալի փաշան, հեռացնելով նրանցից այն կոտորածը որ պէտք է գործ դրվէր նրանց վրա սուլթան Մէջիտի հրամանով,—միւսը՝ ֆանատիկոս մոլլաները—ղուրանի այդ մոլեռանդ տարաննեները:

Թիւրքիային ախորժելի չէ հայի արթնանալը, նրա ապահովութիւնը, հանգստութիւնը. նա ուզում է հայից ազատվել: Թէ ինչքան նրան ցանկալի է այդ բանի իրագործվիլը, ցոյց կը տայ հետևեալը:

Բոլոր կատարվող յայտնի չարիքներից ի բաց, Խարբերդի շրջակայքի հայերը, մի անգամ քիչ մնաց, որ պիտի զոհ դնային մոլլաներից թելադրված մի դաւադրութեան, եթէ այդպիսին օր առաջ չը յայտնվէր: Մոլլաները մտել էին գետնի տակ գաղտնի խորշերում և այնտեղից մեծ մարգարէի անունով հրաւիրում էին գեաւուրներին աշխարհի երեսից գլխովին ջնջել, ասարկելով թէ Մուհամմէդը և Աստուած այդպէս են կամենում: Այդ հրաւէրը խալմերի մէջ գտաւ պատշաճաւոր ընդունելութիւն, որովհետև նրանք գետնի տակից եկող ձայնը վերին զօրութեան էին վերաբերում, և մի առանձին գերբնական նշանակութիւն էին տալիս: Այդ դէպքը աւելի տեւեց «Մշակի» 99 համարում յիշած դաւթակնութեան շարժվելուն:

Այսպէս երբ ամեն տարի Բօսֆօրի ափերը թնդում են հայոց սահմանադրութեան տարեդարձներով, նոր բարեներով, Հայաստանի օդն էլ թնդում է սրտաճմլիկ աղաղակներով, մի տեղ քամում են շամպանեան, միւս տեղ արիւն:

Միւս կողմից նկատելի կէտն այն է, որ հայերի Եւրոպայի պաշտպանութեան դիմելը գրգռում է Թիւրքաց բարկութիւնը, պատճառ է տալիս նրանց բոլոր անբաւականութիւններին: Թիւրքիան կրում է այն վատ անհասկնութիւնը, որ իր ուժեղ հակառակորդին չը կարողանալով ընդդիմադրել, նրա վրէժն առնելու համար, ծեծում է և տրորում է իր անմեղ ընտանիքը:

Հայոց ինքնավարութեան խնդիրը աւելի խիստ բորբոքում է Թիւրքի կատաղութիւնը: Բայց զարմանալին այն է, որ հայերին թշուառութեան անդունդը գլորելու ամենախիստ հարուածը պատրաստվում է ազգուրացների ձեռքով, որոնց շարքը երկուսով ևս աւելացաւ... որքան սարսափելի օձիր է ընդհանուր ազգի կեանքը զոհել իր փառասիրութեանը:

Տեսնենք, սրանից յետոյ ինչ է սպասում հայերին:

Ե. Պ.

Խմբագիր—Հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

տալը, ձեռք մեկնելը ու ձեռք սեղմելը չափված ու հաշւած է, որոնք մի մարդու ճաշի, ընթրիքի չեն հրաւիրի, եթէ դրանից մի շահ չեն սպասում,—այդ տեսակ մարդիկ յ ա ն դ գ ն ո ւ մ ե ն ուրիշի շահասիրական նպատակների վրա խօսել:

Գ. Ե-ի մի մտքի հետ, մենք խոստովանվում ենք, թէ համաձայն ենք. նրա դատողութիւնը թէ բողոքականները թող միայն հ ե թ ա ն ո ս ն ե ր ի մէջ քարոզեն և ոչ քրիստոնեաներին, շատ ուղիղ է. Գ. Ե. երևի չէ մոռացել պատմութիւնը, մանաւանդ որ Ս. Պետերբուրգի ուսանող է եղել, որ Հուս, Ուիքլիֆ, Լուտեր կաթօլիկների մէջ էին քարոզում. Բայց, ի հարկէ այն դարերի կաթօլիկները ինչպէս պ. Գ. Ե.-ին յայտնի է, ոչնչով չէին զանազանվում հեթանոսներից: Այդքանով թող բաւականանայ Գ. Ե.: Նրա գրուածքի ուրիշ կէտերին գալով, կասեմ որ ինչ որ նա կարող է գրել, մեզ շատ անգամ անհնարին է լինում գրել: Հարկաւոր է քիչ թէ շատ ազնուութիւն ունենալ, պ. Գ. Ե., հասկանալու համար որ լինում են հանգամանքներ, երբ մի հարցին ուղիղ պատասխան տալ չէ կարելի:

Բայց շարունակենք: Ինչ կը լինէր եթէ ես ձեզ ասէի «պ. Գ. Ե., ինչ հարկաւոր է որ դուք գրէք յօդուածներ «Մեղուի» մէջ, կամ ինչ հարկաւոր է որ առհասարակ «Մեղուն» հրատարակվի, քանի որ «Մշակը» կայ: Գնացէք կաֆրների, հօտէնտօտների և Աֆրիկայի ուրիշ վայրենի ցեղերի մէջ մտքեր յայտնեցէք, նրանք բոլորովին լրագիր չունեն, իսկ հայերը արդէն «Մշակը» ունեն»:

Դուք ինձ անշուշտ կը պատասխանէիք, որ ամեն մարդ համոզված է որ իր միտքը աւելի լաւ է, աւելի ուղիղ է և կը կամենար իր գաղափարները աւելի ընդարձակել:

Եւ ի հարկէ այդպէս անում են ամենքը: «Մեղուն» էլ, ինչպէս ուրիշները, ամեն միջոցներ է գործ դնում, որպէս զի իր թերթը, իր մտքերը, իր գաղափարները, իր վարդապետութիւնը աւելի և աւելի տարածվի:

Ինչ որ վերաբերվում է Գ. Ե-ի ասածին, թէ բողոքական հայերը անզարգացած, չը համոզված պրիկաշչիկներ են և նա բողոքական ասելով ընդունում է միայն Շամախու հայ-բողոքականներին, մենք կը պատասխանենք հետևեալը:

Մեր խօսքը չէր միայն ռուսիայի հայ բողոքականների մասին կամ այն էլ Շամախու հայ բողոքականների մասին: Նրանք թէև Անդրկովկասում թւով մինչև 4000 հոգի են, բայց մենք գլխաւորապէս խօսում ենք Թիւրքաց Հայաստանի հայ-բողոքականների մասին: Իսկ գիտէք, պ. Գ. Ե., որքան թւով են նրանք Թիւրքաց Հայաստանում՝ մօտ 100,000 հոգի: Գուցէ չէք հաւատում,—տեղեկացէք: Ուրեմն, ինչպէս էք կարծում, ինչ պէտք է անէք 100,000 բողոքականներին և նոյնպէս 200,000 կաթօլիկների հետ....պէտք է աքսորէք նրանց հայութիւնից, կամ գուցէ ձեր սիրած եզուիտներին հետևելով պէտք է սրէք նրանց խարոյկի վրա.... Ոչ, պ. Գ. Ե. աւելի ազատամիտ է, նա յայտնում է հետևեալ երևելի միտքը «Քանի որ բողոքական և կաթօլիկ հայութիւնը արդէն իրողութիւն է դարձած, և նոցա մի մասը ցոյցեր է անում, որ կ ր օ ն ը փոխելով, նա դարձեալ մնում է հայ ազգի անդամ, ի հարկէ նոքա պիտի վայելեն բոլոր ազգի համակրութիւնը և սէրը որ և վայելում են ամեն զարգացած հայերը»:

Եւ դա ասում է մի իրան ուսում առած ձեռնհաս իրաւաբան, համալսարանական մարդ և ոչ թէ մի կինտօ, մի մանրավաճառ, մի պ ր ի կ ա շ չ ի կ: Իրաւաբան Գ. Ե. չը գիտէ, որ իրաւաբանութեան քաղաքական և հասարակական գիտութեան մէջ ոչ ոք չէ խօսում ս ի ր ո յ և հ ա մ ա կ ր ո ւ թ ե ա ն մասին, այդ խօսքերը գին չունեն, դատարկ գաղափարներ են, քանի որ գրական հողի վրա չեն հիմնվում, այլ այդ գիտութիւնների մէջ խօսվում է ի ր ա ւ ո ւ ն ք ի հաւասարութեան կամ անհաւասարութեան մասին: Ա՜ինչ փոյթ ինձ ձեր դատարկ սէրը և համակրութիւնը կասէ այլադաւան հայը, երբ որ հայ լինելով, բայց դժբաղդութիւն ունենալով ծնված լինել կաթօլիկ, բողոքական կամ մահմետական հայ ծնողներից, ես չեմ կարող ընտրված լինել, ինչքան էլ ցանկանամ ծառայել ազգիս, Կ. Պօլսի ազգային ժողովի մէջ,—իսկ դուք կարող էք, որովհետև լուսաւորչական էք: Դուք կարող էք Վանի կամ Էրզրումի հայոց դպրոցի մէջ դասատուութիւն անել, տեսուչ նշանակվել, իսկ ես չեմ կարող, թէև գուցէ ձեզանից շատ և շատ գիտութիւն ունեմ»:

Այդ միայն եզուիտներին է յատուկ՝ խուսափել բուն հարցից: Ձեզ հետ խօսում են ի ր ա ւ ո ւ ն ք ի վրա, իսկ դուք ձեզ համոզված և բուն քրիստոնեայ ձևացնելով, ս ի ր ո յ և հ ա մ ա կ ր ո ւ թ ե ա ն վրա էք խօսում:

Վերջացնում եմ շնորհակալութիւնս յայտնելով պ. Գ. Ե.-ին, որ այդքան բարի ու ներողամիտ է, որ ինձ մանաւորապէս թոյլ է տալիս, եթէ կամենամ, կարող եմ կրօնափոխ լինել: Շնորհակալ եմ շատ այդ շնորհի համար, ես այդ մասին պէտք էլ չունեմ, չը նայելով որ պ. Գ. Ե. պատրաստ է այդ դէպքում խ ո ն ա ր հ վ ե լ իմ խ ղ ճ մ տ ա ն ա ց վ ճ ռ ի առջև....

Դա էլ մի լաւ եզուիտութիւն է. նախ ասել, որ ես մինչև այն աստիճան մ ա ն ո ւ կ եմ, այն աստիճան անզարգացած մարդ եմ, որ կարող եմ միայն ուրիշի գ ո ր ծ ի ք լինել, իսկ յետոյ ասել որ խոնարհվում է իմ խղճի առջև, որպէս մի շատ զարգացած մարդու արած քայլի առջև և պատիւ է անում ինձ համեմատել մարկիզ Պիպօնի հետ:

Եզուիտները միշտ այսպէս են անում, մ ա ր դ ո ւ ց խ օ ս ք ե ր ը դ ո ւ ր ս ք ա շ ե լ ո ւ համար, նախ վիրաւորում, ստորացնում են նրան, յետոյ յանկարծ շողոքորթում, բարձրացնում են....

Իսկ ես իմ կողմից կարող եմ հաստատ ասել, որ եթէ Գ. Ե. իր կրօնը փոխի, ես երբէք չեմ խոնարհի նրա խ ղ ճ մ տ ա ն ա ց վ ճ ռ ի առջև, որովհետև համոզված եմ որ եթէ Գ. Ե. այդ քայլն անէ, անպատճառ մի շահասիրական նպատակ պէտք է ունենայ իր աչքի առջև:

Դարձեալ մի խօսք: Դա մի տեսակ խարդախութիւն, եզուիտութիւն չէ՞ արդեօք, որ չը նայելով թէ մենք անխտիր համակրութեամբ խօսում ենք բոլոր այլադաւան հայերի մասին, ազգային տեսակէտից ոչ մինի մէջ խտրութիւն չենք դնում՝ լինի նա կաթօլիկ, լուսաւորչական, բողոքական կամ մահմետական,—պ. Գ. Ե. և «Մեղուն» ամբողջ ժամանակը շեշտում են բ ո ղ ո ք ա կ ա ն բառի վրա, աշխատում են հաւատացնել իրանց ընթերցողներին, որ մենք առանձին համակրութիւն ունենք դէպի բողոքականները, դիտմամբ լռութեամբ անցնելով մահմետական, կաթօլիկ և յոյնադաւան հայերին, որոնք բոլորն էլ բազմաթիւ են Թիւրքաց Հայաստանում: Ինչպէ՞ս անուանեմ եթէ ոչ անազնւութիւն, խարդախութիւն, եզուիտութիւն՝ ա զ գ ա յ ի ն մ ի ո ւ թ ե ա ն խնդրից դարձնել ոչ թէ միայն կ ր օ ն ա կ ա ն խնդիր, բայց հաւատացնել մոլեռանդ ամբոխին որ, մենք կ ր օ ն ա փ ո խ ո ւ թ ի ւ ն ենք քարոզում:

Բայց պ. պ. Սիմէօնեանց, Գ. Ե. և նրանց պէսները թ ո ղ ի մ ա ն ա ն, որ անցան այն ժամանակները, երբ գրական խարդախութեամբ, գրական խաբէութեամբ, կարելի լինէր ժողովրդականութիւն ստանալ հասարակութեան մէջ: Կան, ի հարկէ, դեռ ևս բազմաթիւ յիմարներ, բայց մեծամասնութիւնը արդէն բաւական զարգացել և արթնացել է: Ուրեմն վաղ թէ ուշ այդ տեսակ նենգութիւնները կը մերկացվեն.—այդ մասին թող ապահով լինեն պ. պ. Սիմէօնեանց, Գ. Ե. և ընկերութիւն:

Ներեցէք իմ խօսքերը պարոններ. կը պատահի դարձեալ որ մենք միմեանց կրկին կը հանդիպենք: գուցէ այն ժամանակ մեր գործածած թանաքը այնքան թանձր չի լինի և մեր ձեռքում ունեցած գրիչներն էլ աւելի սուր կը լինեն:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ